

Symboliek, kabbalistiek en homeopathie

Fernand Debats

Taal, beeld, symboliek en directe ervaring

Zolang er mondelinge en schriftelijke overlevering bestaat, kennen we meldingen van mensen die directe, metafysische ervaringen beschrijven van de aan alles ten grondslag liggende Eenheid. Mystici uit alle tijden hebben onafhankelijk van elkaar directe ervaring van het Goddelijke, de Eenheid, de Waarheid, beschreven.

Iedereen heeft in zijn leven wel eens kortere of langere eenheids-ervaringen gehad, diepe ontroering wanneer we een spelend kind gadeslaan, of nog sterker, wanneer we een pasgeboren kind in onze armen houden. Een intens beleven van het mysterie van het leven zelf, het onbegrijpelijke van het leven zelf ervaren. Momenten van diepe compassie, van opgaan in de natuur, opgaan in een creatief proces als schilderen of musiceren. Op zulke momenten maak je contact met de non-dualiteit, je gaat erin op, je vergeet jezelf en de tijd staat stil.

In vele culturen zijn mystieke scholen tot ontwikkeling gekomen die methoden ontwikkelden om methodisch te leren deze eenheidservaring in te gaan en langdurig te ervaren, bijvoorbeeld het Zenboeddhisme, de Kabbalistiek, het Soefisme en de Christelijke mystiek.

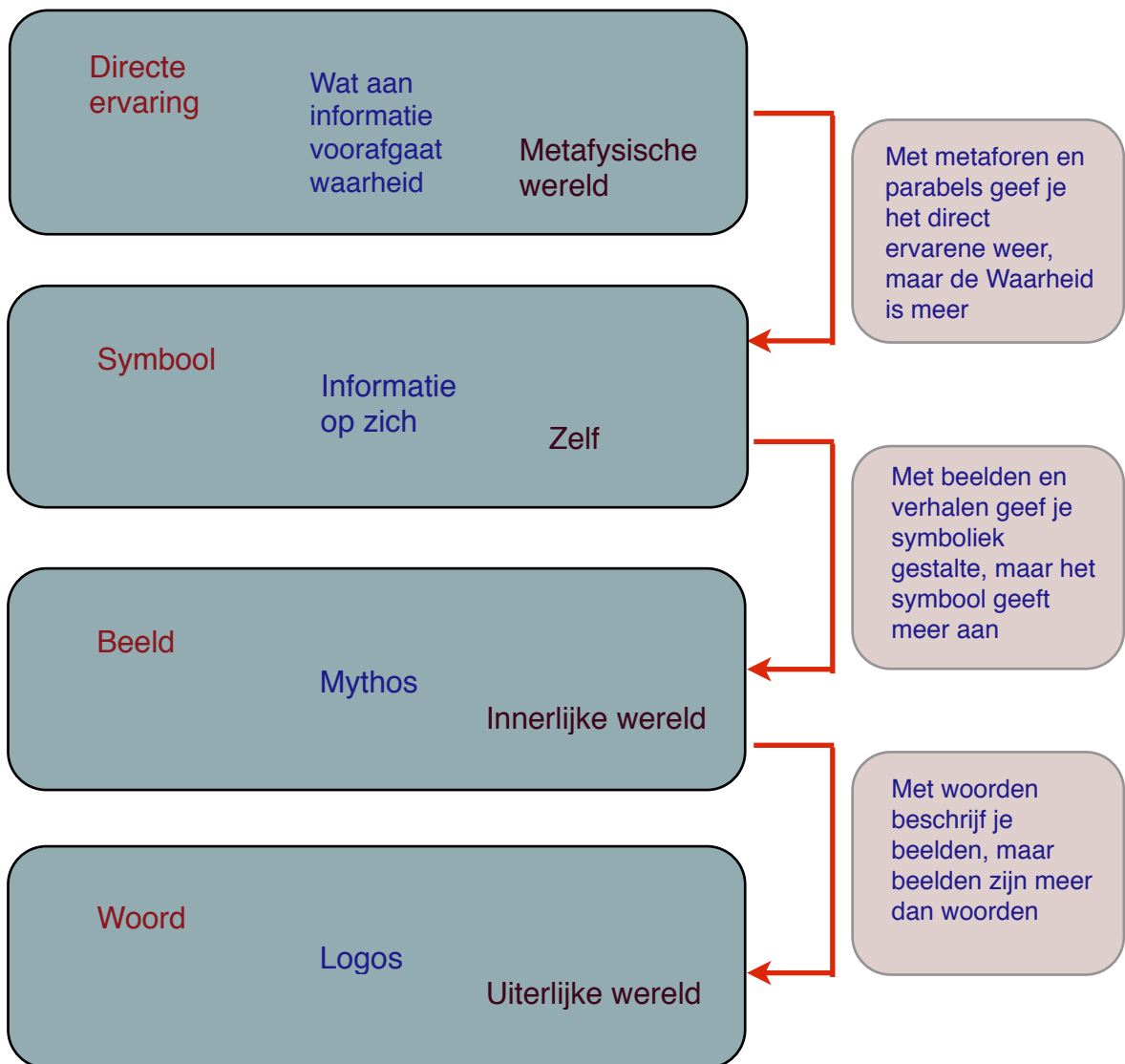
Mensen hebben een diepgeworteld gevoel voor symboliek en rituelen, dat het mogelijk maakt delen van de werkelijkheid te ervaren die met het denkende verstand onbereikbaar zijn. Symboliek en rituelen zijn meer met onze intuïtie verbonden dan met ons denkvermogen. Bij het waarnemen van de werkelijkheid om ons heen leveren onze zintuigen, inclusief het 'zesde zintuig' ons materiaal. Dit kunnen we met ons verstand duiden met behulp van taal, maar ook met onze intuïtie door middel van symbolen en rituelen. Mystici en mystieke scholen maken dan ook veelvuldig gebruik van symbolen, rituelen, metaforen en parabels om anderen deelgenoot te maken van hun ervaringen. Hoe parabels, net als symbolen en rituelen, beter in staat zijn ons inzichten te verschaffen wordt duidelijk uit de fabel van de vos en de raaf. De raaf heeft een kaas gevonden en houdt die, gezeten op een boomtak, in zijn bek. Reintje de vos heeft wel zin in een lekker stuk kaas en begint de raaf te paaien door hem te vleien en zijn mooie stem te prijzen: 'Je kunt zo mooi zingen vriend raaf, laat eens een mooi deuntje horen.' Uiteindelijk zwicht de raaf voor al die vleierij en opent zijn snavel om zijn krassende stem te verheffen en daar verdwijnt zijn kaas ... in de bek van Rein. Dit verhaal geeft op een zeer beeldende en directe manier zijn boodschap. Veel indringender dan de raad: 'Pas op voor vleiers en wees niet ijdel.' Het verhaal komt veel dieper bij ons binnen en de boodschap wordt ons meer dan duidelijk zonder dat die direct in woorden wordt weergegeven. Denk hierbij ook aan bijbelse parabels als de verloren zoon.

Iedere schilder en dichter weet dat beelden en beeldende taal directe en diepe communicatiemiddelen zijn. Ook componisten en choreografen weten dat hun scheppingen direct doordringen in onze ziel, in onze innerlijke wereld, waar woorden tekort schieten. Beelden zijn weliswaar te beschrijven in woorden, maar deze woorden bevatten altijd minder informatie dan het beeld zelf. Op dezelfde manier bevatten symbolen meer informatie dan beelden. Zo is het kruis een veelomvattend symbool en om de betekenis volledig duidelijk te maken is al gauw een heel boekwerk nodig. Iedereen kent het symbool van twee harten met een pijl erdoor. Wanneer je hiermee bekend bent - dat wil zeggen dat je wel eens verliefd geweest bent - weet je en voel je wat de inhoud is maar om het precies te beschrijven, heb je toch heel wat woorden nodig. Symbolen zijn ook voor een deel cultureel bepaald. Wanneer we twee harten met een pijl erdoor als beeld zouden laten zien aan een indiaan uit het amazonegebied, zou hij er niets bij ervaren. Wanneer je hem vervolgens uitlegt dat het als symbool voor verliefdheid staat, zal hij - ook weer vooropgesteld dat hij ooit verliefd geweest is - kunnen invoelen waar het symbool voor staat. Veel symboliek heeft dan ook alleen betekenis voor ingewijden die de

inhoud van hun symbolen hebben ervaren. Wanneer wij nu de symboliek van de alchemisten zien of de symboliek van de Tarot, zegt ons dat niets zonder nadere uitleg, zonder ingewijd te worden.

Een symbool kan een grote hoeveelheid zeer geconcentreerde, gecondenseerde informatie vertegenwoordigen. In onderstaand schema heb ik dat samengevat: woorden, die in de uiterlijke wereld van de logos, de rede, uitstekend voldoen als communicatiemiddel, schieten tekort voor de beschrijving van beelden in onze innerlijke wereld. Beelden hebben weer minder zeggingskracht en bevatten minder informatie dan symbolen en rituelen.

De laatste stap in deze volgorde is die naar de directe ervaring. Directe ervaring gaat als het ware vooraf aan informatie. Elke vorm van communicatie schiet te kort om directe ervaring weer te geven. Dat is de reden dat mystici vergelijkingen en parabels nodig hebben om ons een idee te geven van hun ervaringen en wijsheid.

Fransje de Waard citeert in haar boek 'Spirituele crises' (pag 168) een verslag van de canadese arts en psycholoog Richard Bucke:

'In één klap, zonder enige waarschuwing, was ik gehuld in een wolk van vlamme kleuren. Een moment lang dacht ik aan brand, een immens grote brand ergens nabij in die grote stad; het volgende moment wist ik dat het vuur in mijzelf brandde. Onmiddellijk daarna kwam er een gevoel van verrukking over me, van een ongekende vreugde die samenging of direct gevolgd werd door een intellectuele illuminatie die onmogelijk te geloven was, maar ik zag dat het universum niet van dode materie gemaakt is, maar in tegendeel, een levende Aanwezigheid is; ik werd mij in mezelf bewust van eeuwig leven. Het was geen overtuiging dat ik eeuwig zou leven, maar een bewustzijn dat ik op dat moment eeuwig leven bezat; ik zag dat alle mensen onsterfelijk zijn; dat de kosmische orde zo is dat zonder enige twijfel alle dingen samenwerken voor het welzijn van alles en iedereen; dat het grondbeginsel van de wereld, van alle werelden datgene is dat wij liefde noemen, en dat het geluk van alles en iedereen op de lange duur absoluut vaststaat.

Persoonlijke en collectieve symbolen

Er zijn symbolen die een algemene inhoud hebben, symbolen die voor alle mensen uit een gemeenschappelijke voorkennis komen. Dat zijn de symbolen die Jung tot de Archtypen rekent. Een voorbeeld is de boom als symbool, als archetype. (Uit Timmer, web.Jungpsychologie.nl)

De boom stelt de kosmische moeder voor die de koning voedt. In vele sagen wonen de zielen van de ongeboren kinderen onder de bladeren van de wereldboom en vanaf die plek verhuizen zij naar de aarde om geboren te worden. In deze gedachtenwereld wordt de boom als een soort van baarmoeder voorgesteld, waarin de aarde de ongeboren kinderen tot leven brengt.

We moeten symbolen goed onderscheiden van tekens (eng. symbols and signs). Tekens hebben een eenduidige betekenis. Een rond verkeersbord met een rood veld en een horizontale witte streep betekent eenrichtingsverkeer. We kunnen hierbij ook duidelijk zeggen dat er sprake is van een betekenis. Symbolen hebben geen een-op-een betekenis. Sperber (Rethinking Symbolism) stelt dat we op grond van linguïstische overwegingen mogen zeggen dat symbolen niet een betekenis hebben, maar een uitgebreidere inhoud. Woorden hebben een betekenis, een stoel is een stoel en in de taal is een aantal klanken voldoende aanwijzing voor degene die de betreffende taal spreekt om te weten wat er bedoeld wordt. In het engels is een stoel a chair en voor een engelstalige is de klank van 'a chair' de representatie van een stoel. Taal is dus met gehoor verbonden. Tekens zijn veelal visueel, zoals verkeersborden Bij symbolen is dat uitgebreider, want symbolen zijn verbonden met meer dan alleen klank of zicht. Wanneer we het hebben over rituele handelingen met een symbolische betekenis, wordt duidelijk dat de inhoud van symbolen het gebied van het talige en ook het gebied van het beeldende overstijgt. De reden daarvoor is, zoals nu duidelijk wordt, dat met symbolen, metaforen, rituelen en met fabels en parabellen elementen van de Waarheid ervaren kunnen worden die op geen enkele andere manier overdraagbaar zijn. Wanneer we de fabel van de vos en de raaf lezen, raakt ons dat op een ander, dieper niveau dan wanneer iemand simpelweg tegen ons zegt dat ijdelheid een ondeugd is en dat je je moet hoeden voor vleiers.

De reden dat mensen die herhaalde of langdurige mystieke ervaringen kennen deze graag willen meedelen, komt voort uit het verlangen naar waarheid dat iedere mens in zich draagt. Het ervaren van Waarheid gaat gepaard met een groot geluksgevoel dat iedereen die het leert kennen graag wil delen met anderen. Vergelijk dit maar met de situatie dat je een ontzettend goed boek gelezen hebt en dat in je enthousiasme aan je vrienden aanbeveelt; je wil dat zij ook die fantastische ervaring hebben. Ken Wilber benadrukt dat het direct ervaren van waarheid al sinds mensenheugenis in alle culturen aandacht heeft gekregen en dat ook in alle culturen ontdekt is dat er oefening

voor nodig is om deze ervaringen meer dan 'af en toe' en 'toevallig' te kunnen ervaren. We vinden dan ook in veel culturen tradities van spirituele scholen. Zoals het begrip 'schoen-zijn' of, zoals dat in het engels genoemd wordt de 'is-ness' van de schoen, door abstractie in onze vroege kinderjaren aan ons duidelijk wordt, wanneer wij door veel oefenen leren praten schrijven en denken, zo kunnen we door oefenen van ons innerlijk weten de Waarheid leren ervaren.

Wanneer we proberen om directe ervaring via taal over te dragen komen we altijd uit bij paradoxen. En omgekeerd kunnen we het non-duale ervaren door inzicht te krijgen in paradoxen. Dat is tot methode uitgewerkt in het Zenboeddhisme, waar het oplossen van Koans tot de spirituele leerweg behoort. Een bekende koan is de vraag: Wat is het geluid van het klappen van een hand? Dit is een bijzonder mooi voorbeeld van een non-dualiteits-paradox, omdat we immers twee handen hebben die een geluid voortbrengen op het moment dat ze tijdens het klappen één worden.

Drie soorten kabbalistiek

De Kabbalah is een gebruiksaanwijzing om te leven volgens de ordening van de kosmos. Daarbij baseert de Kabbalah zich op de eerste 5 boeken van het oude testament, de Torah, de boeken van Mozes. Het woord Kabbalah komt van de Hebreeuws-Aramese stam kabal, hetgeen ontvangen betekent. Daarmee wil gezegd zijn dat de inzichten die in de kabbalah en haar bronnen vervat zijn, berusten op geopenbaarde kennis.

We onderscheiden drie soorten kabbalistiek. Ten eerste is er de theoretische Kabbalah, zeg maar de exegetische, die zich bezig houdt met de interpretatie van de Torah en de uitleg die daarvan in de loop van de eeuwen is gegeven o.a. in de Zohar, een verzameling teksten met uitleg over de Torah in dialoogvorm. Ten tweede is er de meditatieve kabbalah, die richtlijnen geeft over meditatie- en concentratieoefeningen om het gestelde doel - te leven volgens de ordening van de kosmos - te bereiken. Hierover zijn weinig teksten bekend en de kennis is voornamelijk mondeling overgeleverd. Tenslotte is er de magische kabbalah, die erop gericht is de werkelijkheid te beïnvloeden door op magische wijze het scheppingsproces te herhalen. Ook hierover is de kennis vrijwel uitsluitend mondeling aan ingewijden overgeleverd. (Kaplan, 1990)

Uitgangspunt bij dit alles is het gegeven dat de boeken van Mozes in gecodeerde, symbolische vorm een beschrijving, een blauwdruk vormen van het scheppingsproces van onze kosmos. Uit deze codering is in de loop van de eeuwen een model ontwikkeld dat bekend staat als de levensboom, ofwel de Ets Chaim. Deze is in de 12e eeuw in het toenmalige spirituele middelpunt van de westerse cultuur, Occitanië, door de rabbi De Luria ontworpen. De reden dat de openbaringen in de boeken van Mozes in gecodeerde symbolische vorm aan de mensen zijn geopenbaard, moge na het besprokene in het vorige hoofdstuk duidelijk zijn: mededelingen over de Waarheid zijn alleen in die symbolische vorm overdraagbaar

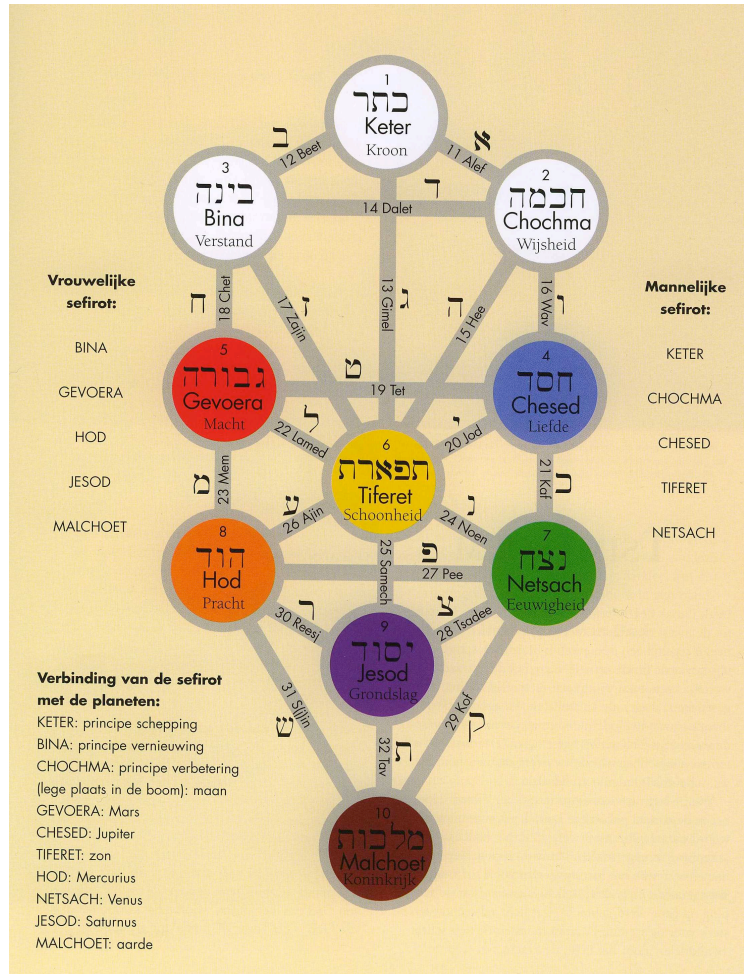
De Levensboom, symboliek van de creativiteit

De levensboom is een universeel model voor scheppingsprocessen, creatieve processen. De gedachtengang van de kabbalisten is nu dat wij als mensen medescheppers zijn van de kosmos en dat we daartoe het vermogen bezitten creatief te zijn. De voornaamste taak die je als mens hebt is je eigen leven gestalte te geven, hetgeen uiteraard een creatief proces is. Als je dat doet, draag je bij aan de vervolmaking van de schepping en daardoor breng je licht in de wereld, zoals dat geformuleerd wordt. De handleiding om te leven volgens de wetmatigheden van creativiteit, is te vinden in de levensboom. Zoals gezegd in symbolische vorm, omdat dit de enige manier is om mededelingen te doen over dit niveau van bestaan.

In de levensboom kunnen alle symbolen worden ondergebracht die met scheppende processen te maken hebben en dat is in feite alles wat zich in onze kosmos bevindt, wanneer je ervan uitgaat dat de kosmos zich in een in gang zijnd scheppingsproces bevindt.

Chesed en Gevurah

Chesed staat voor liefdevolheid. Het wordt vaak, zoals hier, vertaald als liefde, maar uitgaande van de gedachte dat liefde volmaakt is, kan alleen god zelf vereenzelvigd worden met liefde. De engelse vertaling is 'loving kindness', waarvan het nederandse equivalent m.i. is 'liefdevolheid'. Hiermee wordt aangegeven een ongebreidelde toegeeflijkheid en onbeperkt geven. Gevurah, dat vertaald wordt als macht in de zin van inperking van absolute grenzeloosheid, vormt samen met Chesed een paar. We kunnen gemakkelijk inzien dat dit paar een zinvolle combinatie vormt in scheppingsprocessen. Stel je een bos voor dat voortdurend groeit en uitdijt, dan moet een houthakker eraan te pas komen om te voorkomen dat de jungle zichzelf zal verstikken. Wanneer je een maaltijd bereidt en je maakt onbeperkt veel gangen met grote hoeveelheden lekkers, dan overvoer je je gasten; je moet bij het inkopen al bedenken welke (beperkte) hoeveelheden je nodig zult hebben. Wanneer je kinderen opvoedt zul je ze ook in liefde grenzen moeten stellen. Een compositie kan niet eindeloos lang duren en de componist zal zich beperkingen op moeten leggen etc etc. Het zal duidelijk zijn dat deze twee complementair werkzaam zijn in scheppingsprocessen. Kabbalistisch gezegd: Chesed en Gevurah zijn overal in de schepping. Ze zijn de symbolen voor deze elementen van schepping, uitdijen en inperken. Om een idee te krijgen van de veelheid van symbolieken die in de levensboom verzameld kunnen worden volgt hier een overzicht ontleend aan Dion Fortune's boek 'De mystieke Kabbala'.

Hiermee zijn enkele van de Sephiroth besproken als toelichting op de levensboom en hoe deze als leidraad voor het leven geïnterpreteerd kan worden. Er is een overvloed van literatuur voor verdere oriëntatie en studie.

5	4
Geburah, Gestrengheid גְבוּרָה G-b-v-r-h ook: Pachad, Vrees	Chèsed, Genade חֶסֶד Ch-s-d - ook: Gedulah, Majesteit, Grootheid
<i>Beschrijvende titels:</i> De vernietiger. Vrees. Gerechtigheid	<i>Beschrijvende titels:</i> De Al-beschermmer. De Behouder.
<i>MB:</i> Een machtige krijger-koning in zijn strijdswagen <i>GB:</i> Visioen van macht <i>D:</i> Energie, Moed <i>O:</i> Wreedheid, Vernielzucht	<i>MB:</i> Een machtige gekroonde koning op zijn troon <i>GB:</i> Visioen van liefde <i>D:</i> Gehoorzaamheid <i>O:</i> Kwezelarij, Huichelarij, Gulzigheid, Tirannie

5	4
Geburah	Chèsed
Machtsnaam	Machtsnaam
a. Elohim Gebor Heer van veldslagen b. Khamaël Vorst van kracht en moed c. Serafim De vurige, vlamme slangen d. Madim Mars; Vurige kracht	a. El God de Schepper b. Tzadkiël Vorst van genade en goedhartigheid c. Chasmalim De Schitterenden d. Tzedek Jupiter; de Rechtvaardige
Tarot	Tarot
Vijf van	Vier van
a. Staven Heer van b. Bekers Strijd, twist c. Zwaarden Verlies door genoeg d. Pentagrammen Nederlaag	a. Staven Heer van b. Bekers Vervolmaakt werk c. Zwaarden Genoegen d. Pentagrammen Rust na strijd
Vlammende kleuren	Vlammende kleuren
a. Oranje b. Scharlakenrood c. Helder scharlakenrood d. Zwartgevekt rood	a. Diep violet b. Hemelsblauw, azuur c. Diep purper d. Geelgevekt diep azuur
A.c.	A.c.
♃ in ♀ ♄ in ♁ ♅ in ♁ ♆ in ♁	♁ in ♀ ♁ in ♁ ♁ in ♁ ♁ in ♁

5	4
Geburah	Chèsed
CM de rechterarm Ch Manipura, het navelchakra MW het zwaard, de speer, de geselroede, de burijn, ketenen S de pentagoon, het pentagram, de pentaëder, de vijfbladige tudorroos D de basilisk van het starende oog P tabak, netel, eik, nux vomica E robijn R tabak	CM de linkerarm Ch Anahat, het hartchakra MW de kroon en de scepter, de bisschops- of h S het meekundig lichaam, het vierkant, de tetraeder, de piramide, de rijksappel D paard, eenhoorn P pijnboom, olijfbom, klaver E saffier, amethyst R cederhout
M	M
ijzer	tin

Symboliek in de moderne homeopathie

De homeopathie heeft de laatste 10-15 jaar een ongekende ontwikkeling doorgemaakt. Onderzoekers, zoals Mangialavori, Sankaran en Jan Scholten hebben een dimensie toegevoegd aan de diagnostische mogelijkheden van de homeopathie. Twee belangrijke vernieuwingen spelen daarin een rol. Allereerst is de systematiek van het mineralen- en plantenrijk methodisch in de ordening van de homeopatische geneesmiddelen betrokken. Ten tweede is de diagnostiek uitgebreid met een aanpak die gebruik maakt van een herkenning van middelen op symbolisch niveau. We hebben in het voorgaande gezien dat er een soort hiërarchie bestaat van woorden naar beelden naar symboliek en tenslotte naar direct ervaren. Bij het herkennen van symbolische inhouden kunnen we slechts indirect gebruik maken van woorden. We kunnen woorden gebruiken om associatiereeksen samen te stellen die tezamen de symboliek inhoud geven. We zagen dat bij het aangeven van de Sefiroth Chesed en Geburah, waar we lijstjes van correspondenties opgesomd vonden teneinde een idee of gevoel te krijgen wat deze twee nu eigenlijk op een symbolisch niveau vertegenwoordigen. In kennisgebieden die zich op dit symbolische niveau begeven zien we deze techniek steeds terugkeren. Zo geeft de astroloog Thomas Ring (Astrologische Menschenkunde deel I) voor de omschrijving van de werkingssfeer van Saturnus een lijstje van associatieve begrippen: 'Alter; Endstufen; Resultate aus Vorangegangenen; Tradition; trocken; gefestigt; verhärtet; konsequent; akkumuliertes Wissen; grundsatztreu; belastet; verschlossen; unzugänglich; Eindeutigkeit; Tatsache und Struktur.'

Wanneer we dit vergelijken met de werkwijze van Jan Scholten in zijn boek 'Homeopathie en de elementen', dan zien we dat hij ook lijstjes geeft om de werkingssfeer aan te geven van de middelen uit het periodiek systeem. Ter illustratie de kenmerken van Manganum

Metallicum, Stadium 7 in de ijzerserie. Zowel stadium 7 als de ijzerserie hebben een aantal trefwoorden om hun werkings sfeer aan te duiden. De groepsanalyse levert als combinatie van deze twee woordreeksen een nieuwe woordreeks voor manganum. Zo leidt de combinatie van 'Bijwerken' met 'Kunde' tot het begrip 'feedback'. Er zijn allerlei mogelijke associatieve combinaties mogelijk die ook bruikbaar zijn om de indicatie voor het gebruik van dit middel vast te stellen.

We bevinden ons hier op een niveau van herkenning dat het talige en het beeldende achter zich heeft gelaten. Dit is diagnostiek op een symbolisch niveau, die het mogelijk maakt bij de patiënt op dit hoge niveau te diagnostiseren.

Zoals ik in mijn boek *Diadoxie* heb aangetoond is het doel van de homeopathische diagnostiek om de hoogst gestoorde systeemlaag van het systeem 'mens' op het spoor te komen en daar als eerste verbeteringen tot stand te brengen. Aanvankelijk vond de homeopathische diagnostiek op woordniveau plaats:

trefwoorden in het repertorium. Later ontdekte men samenhangen die in geneesmiddelbeelden werden samengebracht, Kent komt de eer toe geneesmiddelbeelden voor het eerst als persoonlijkheden te hebben beschreven. Vanouds is het belang onderkend van 'alsof-symptomen'. Deze komen uit het niveau van de verbeeldingskracht van de patiënt en kunnen in ons schema gelokaliseerd worden in het tweede niveau, dat van de beeldende taal.

Nu is daar dus in de homeopathie een derde niveau aan toegevoegd; het symbolische herkenningsniveau. Door deze 'verhoging' van het herkenningsniveau wordt het methodisch gemakkelijker en duidelijker om ook stoornissen op een hoog niveau op te sporen. Daardoor zijn de therapeutische mogelijkheden aanzienlijk verbeterd.

De homeopaten van het eerst uur kenden de middelen door ze te proven, dat wil zeggen door de weking direct te ervaren. Daar is geen substituut voor, netzomin als er een substituut is voor de smaak van chocola, maar het is ondoenlijk alle middelen zelf te proven.

In dit kader is de methode van Sankaran, de 'sensation method' ook wel 'Bombay methode' genoemd, heel interessant. Bij deze techniek wordt de patiënt bij herhaling gedwongen de betekenis van de woorden die hij gekozen heeft als het ware 'in te gaan'. Hierdoor verlaat hij het talige gebied en gaat eerst naar beeldspraak, dan naar metaforen en dan naar de directe ervaring. Hij uit zich dan in gebaren en beschrijvingen van directe ervaring. De kenmerkende glimlach die hierbij op het gelaat van de patiënt verschijnt is dezelfde glimlach die de Boeddha vertoont als hij direct de waarheid ervaart. Diagnostiek op het hoogste niveau, de directe ervaring.

Begrippen

Stadium 7

Bijwerken
Bijleren Oefenen
Twijfel
Bijbrengen Leren
Bijschaven Feedback
Complimenten
Samenwerken
Helpen

Ijzerserie

Taak Werk Plicht Opdracht
Ambacht Nut
Kunde Perfectionisme
Routine Orde Regels
Controle Examen
Bekeken Kritiek
Falen Schuld Misdaad
Achtervolgd
Volwassene
Dorp

Groepsanalyse

Bijschaven van hun kunde.
Bijsturen van hun kunde: feedback.
Leren van kundigen: helpen.
Complimenten willen horen om te voelen dat ze het niet fout hebben gedaan.
Helpen bij het uitvoeren van controles.
Leren van fouten.
Oefenen voor het examen.
Kritiek geeft het gevoel dat ze fout zijn.
Door kritiek zich achtervolgd voelen.

Litteratuur.

Berenson-Perkins, Janet: De Kabbala ontcijferd; Librero, Boeken Diogenes, Deurne 2002; ISBN 90 5764 195 X

Debats, Fernand: Diadoxie; Stichting Alonnissos, Utrecht 2000; ISBN 90 7481 711 4

Fortune, Dion: De Mystieke Kabbala; Uitg. Schors, Amsterdam 2001, voor het eerst verschenen in 1932

Hoffman, Edward: The Way of Splendor; Rowman and Littlefield Publishers, 2007; ISBN 978 0 7425 5249 4

Jung, C.G.: Gesammelte Werke; Walter Verlag, Düsseldorf 1995

Kaplan, Abbi Aryeh: Inner Space; Moznaim Puplishing corporation, Jerusalem 1990

Ring, Thomas: Astrologische Menschenkunde; Verlag Hermann Bauer, Freiburg 1995, ISBN 3 7626 0421 5

Shulman, Jason: Kabbalistic Healing; Capital City Press New York 2004; ISBN 159477015 8

Sperber, Dan: Rethinking symbolism; Cambridge University Press, Cambridge ISBN 0 52109967 6

Waard, Fransje, de: Spirituele Crises; van Gorcum 2007

Wilber, Ken: Integrale Psychologie; Uitg. Ankh Hermes bv, Deventer 2001